

Delavski razred, socialna struktura in mobilnost

(na primeru mesta Zagreba)*

Problem socialne strukture jugoslovanske družbe prihaja občasno v prvi plan kot predmet zanimanja tako družbene znanosti kot političnih subjektov. Vseeno pa je še vedno aktualna ugotovitev, ki je bila izrečena leta 1977.: »Za teorijo o strukturi jugoslovanske družbe sta značilna nezadostna empirična utemeljenost ter pomanjkljivo preverjanje v analizo predloženih modelov. V sociološkem smislu si je potrebno zastaviti vprašanje: čemu se sociologi vse do današnjih dni niso lotili empiričnih raziskav globalne družbene strukture?«¹

Takšne raziskave so nujne ne le zavoljo golega kopičenja empiričnega gradiva, pač pa v prvi vrsti zaradi globljega umevanja družbenih procesov, družbenih sprememb, potencialnih konfliktov, interesnega grupiranja pa tudi empiričnega preverjanja teoretskih izhodišč ter omogočanja razvoja novih, bolj plodnih teoretskih konceptov.

Pri tem moramo neizogibno opozoriti na to, da nam samo raziskovanje socialne strukture kot posebnega problema le težka postreže z relevantnimi podatki. Določena operacionalizacija nam bo namreč podala ustrezno deskripcijo v časovnem preseku, pri tem pa bomo čutili pomanjkanje kriterijev tako same vrednosti operacionalizacije kot tudi pomena razkrite strukture za širše družbene procese. Statistični podatki o strukturi zaposlenosti, o izobrazbeni strukturi in podobno nas sami zase lahko opozorijo na spremembe v strukturi posameznih dejavnosti in podobnem, le težko pa bi od njih pričakovali, da nam bodo kaj povedali – razen na ravni podmen – o relevantnosti teh sprememb za same družbene procese.

Eden možnih in zelo relevantnih kriterijev vrednotenja socialnih procesov glede na obstoječo socialno strukturo je vsekakor socialna mobilnost. Gre za problem odprtosti ali zaprtosti socialne strukture, kar je v naši družbi problem enakih možnosti za vse pripadnike družbe, v kateri je enakost ena temeljnih vrednot.

Podatke o socialni mobilnosti, ki pravzaprav najpogosteje kažejo, kolikšen odstotek pripadnikov neke socialne skupine je spremenil svojo socialno pripadnost, uporabljamo v različne namene:²

1. za primerjanje podatkov o mobilnosti v različnih obdobjih, kar nam pomore ugotavljati, ali se socialna mobilnost odvisno od nekih drugih družbenih pojavov zvečuje ali zmanjšuje;

2. za vzporejanje različnih skupin v eni državi in v enem obdobju, da ugotovimo, ali so nekatere skupine bolj mobilne od drugih;

* To delo je del projekta »Zveza komunistov, socialna struktura in družbena zavest«, ki ga realizirajo v okviru raziskovalne dejavnosti Fakultete političnih ved v Zagrebu. Projekt je naročil Center za idejno teoretsko delo MK ZK Zagreb.

¹ Z. Golubović in dr.: »Analiza študije o strukturi jugoslovanske družbe« v knjigi »Razredi in sloji«, zbirka Človek in sistem, Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta, Zagreb, 1977, str. 51.

² S. M. Lipsett, R. Bendix: »Social Mobility in Industrial Society«, University of California Press, 1967.

3. za vzporejanje podatkov o socialni mobilnosti v različnih državah, tako da lahko ustrezno presodimo lastne dosežke;

4. za preučevanje poti in sredstev gibanja iz ene socialne skupine v drugo;

5. za preučevanje posledic socialne mobilnosti v družbi kot celoti.

Glede na vse našete možnosti predmeta raziskovanja se omejimo na problem primerjanja posameznih družbenih skupin, kar zadeva mobilnost z ozirom na socialni položaj *družine pred vojno* ter z ozirom na *socialni položaj staršev* (očeta). Tako dobimo tri oporne točke: položaj družine v predvojni strukturi, položaj družine po vojni ter današnji položaj anketirancev. Spriče velike starostne razlike med anketiranci (ker so vsi v delovnem razmerju, gre, teoretsko, za razlike, ki segajo do 40 let), je v samih podatkih seveda neizogibno zaznati kontaminiranost s časovno dimenzijo, vendar to dejstvo v totalu ne bi smelo vplivati na globalne podatke.³

Raziskava je potekla v juniju leta 1985, in sicer v Zagrebu z reprezentativnim vzorcem njegovih prebivalcev. Vseh anketirancev je bilo 1959, število tistih, katerih odgovore upošteva pričujoča analiza (kajti uporabili smo zgolj odgovore posameznikov, ki so v delovnem razmerju), pa je bilo 1288.

Operacionalizacija socialne strukture

Vsaka raziskava, ki skuša ugotoviti razmerje med dvema ali več postavkami (fenomeni, objekti, lastnostmi-variabli), si zastavi kot prvo nalogo to, da te postavke teoretsko in operacionalno opredeli. Največ težav je verjetno prav v zvezi z variablami, ki se jim želi ta raziskava tudi posvečati. Delavski razred kot najpomembnejši segment socialne strukture je sestavni del tradicije znanstvenega delavskega gibanja, predmet kontroverz v teoretskih razglabljanjih, kamen spotike v vrednostnem soočanju različnih ideoloških usmeritev in predvsem nenehen izziv za sistematično empirijsko analizo.

V poskusih enoznačnega definiranja delavskega razreda bomo poskušali naznačiti troje vidikov tega fenomena; v resni analizi bi jih kazalo upoštevati ter jih medsebojno povezovati, čeprav pomeni vsak zase različne omejitve in težave. Gre za vrednostni, teoretski in empirični vidik.

V okviru *vrednostnega aspekta* se moramo zavedati tega, da je pojem delavskega razreda sestavni del temeljne družbene opredelitve; gre za tisti družbeni segment, h katerega zgodovinskim interesom je usmerjena osnovna programska orientacija družbe, kar, skratka, pomeni, da je to tisti emocionalno pozitivno definirani pojem, ki je v veliki meri sestavni del internaliziranih družbenih vrednosti. Vseeno in kljub vsemu pa v poglavitnih dokumentih ta temeljni zgodovinski interes, ki zadeva odpravo razredne družbene strukture, definira delavski razred bolj, kot ga empirijska entiteta. Pojme delavski razred, neposredni proizvajalci, delavci in celo delovno ljudstvo uporabljamo pogosto kot sinonime.

Do poudarjanja neizogibnega upoštevanja tega vrednostnega vidika (pod pojmom »vrednostni« imamo tu v mislih zlasti ideološki pomen) prihaja v prvi vrsti zaradi tega, ker politično uporabljanje tega pojma neizogibno učinkuje na valorizacijo dobljenih raziskovalnih rezultatov.

V okviru *teoretskega aspekta* imamo opraviti predvsem z dvema na določen

³ Vsekakor bi bilo metodološko bolj pravilno analizirati zgolj določeno starostno skupino različnih položajev v družbeni in tehnični delitvi dela.

način skrajno ekstremnima stališčema. Prvo pripisuje pojmu razreda zgolj veljavo analitične kategorije, ki omogoča tolmačenje zgodovinskih družbenih sprememb ter dinamike družbenih spopadov, ni pa ga mogoče zajemati v konkretni družbeni strukturi in v preseku časa, torej tudi ni mogoče raziskovati razmerij med to kategorijo in njenimi predpostavljenimi korelati. Drugo stališče vztraja pri trditvi, da določa delavski razred izključno njegov položaj v materialni podfunkciji v proizvodnji, kar je pristop, ki ne jemlje v poštev sprememb v sodobnih proizvodjalnih silah in odnosih. Jasno je, da ta dva pristopa za našo analizo nista sprejemljiva.

V okviru *empiričnega pristopa* imamo opraviti s potrebo po jasni določitvi razredne pripadnosti na individualni ravni. Zanima nas, v kateri družbeni razred sodi določeni posameznik in po kakšnih kriterijih je uvrščen v to in ne v kakšno drugo skupino. Empirijska analiza nujno osiromaši sam pojem razreda kot tudi pojem skupne socialne strukture, a je ta pomanjkljivost vsaj v okviru posamičnih raziskav premostljiva.

Ker izhajamo iz podmene o razredni strukturiranosti družbe in iz dejstva, da obstaja družbena lastnina nad proizvodjalnimi sredstvi, pri čemer je potrebno vedeti, da se je z razvojem proizvodjalnih sil spremenil »klasični pripadnik delavskega razreda«, moramo določiti tiste socialne grupacije, ki so glede na svoj položaj v družbeni delitvi dela ter v širših družbenih odnosih relativno homogene, hkrati pa med seboj z ozirom na te karakteristike distinktivne. V pričujoči raziskavi smo za izhodišče uporabili določeno delitev na nivoju makro družbe, pri čemer smo upoštevali tudi družbeno delitev dela na nivoju delovne organizacije, do kakršne prihaja spričo tehnične delitve dela.

Na makro ravni smo določili apriorne družbene skupine (glede na dejavnost), ki so v različnih položajih, kar zadeva ustvarjanje in delitev presežka dela. Izhajamo tedaj iz dobro znanega stališča, da je razredni boj vselej boj za razpolaganje s presežkom vrednosti.

Glede na to razlikujemo štiri skupine dejavnosti:

- a) dejavnosti, ki ustvarjajo novo materialno vrednost;
- b) dejavnosti, ki so v funkciji storilnosti dela;
- c) dejavnosti, ki se alimentirajo iz presežka dela;
- č) dejavnosti, ki posredujejo novo ustvarjeno vrednost.

Ta delitev vsekakor ni edina možna in utegne biti v svojih posameznih aspektih celo preveč navržena, toda v okviru empiričnega raziskovanja so nujne določene klasifikacijske sheme, ki jih uporabljamo za izhodišče, ki pa jih je glede na rezultate konkretnih in drugih raziskav mogoče tudi dopolnjevati, strnjevati in spreminjati.

Na ravni delovne organizacije prav tako ločimo štiri položaje z ozirom na tehnično delitev dela:

- a) izvršilno delo;
- b) neposredno vodstveno delo;
- c) samostojno visoko strokovno delo;
- č) splošno vodstveno delo.

S kombinacijo teh dveh kriterijev dobimo možnost razvrščanja anketirancev v 16 skupin, pa hkrati tudi možnost določenega sklepanja bodisi na podlagi apriornih kriterijev bodisi z ozirom na konkretne rezultate raziskovanja.

Tabela 1: Struktura vzorca z ozirom na družbeno in tehnično delitev dela

	Izvršilno delo	Neposredno vodstveno delo	Visoko strokovno delo	Splošno vodstveno delo	
materialna proizvod.	27,8	3,9	5,9	2,0	39,6
drugo gospodarstvo	20,6	2,9	2,9	1,0	27,4
negospodarstvo	8,2	0,7	11,7	0,8	21,4
državne službe	6,1	1,0	3,9	0,7	11,7
Skupaj:	62,7	8,5	24,4	4,5	

Variable te raziskave smo hkrati strukturirali tako, da nam omogočajo neposredno vzporejanje z eno naših poprejšnjih raziskav,⁴ izvedeno v bistvu na enaki vrsti vzorca. Pri tem smo izhajali iz apriorne opredelitve delavskega razreda in posameznih skupin vprašanih, ki imajo glede na razred distinktiven položaj. To so:

a) *Delavski razred* – posamezniki v neposredni materialni proizvodnji, v storitvenih dejavnostih materialne narave, na področju tehnično-tehnoloških izboljšav in razvoja proizvodnje, v neposrednem opravljanju prometnih, transportnih, pretovornih in PTT storitev ter v neposrednem opravljanju trgovinskih, gostinskih, obrtnih in komunalnih storitev.

b) *Gospodarska administracija* – komercialna in ekonomska opravila, priprava podatkov o proizvodnji in plasmanu, kadrovska, pravniška, informacijsko organizacijska opravila in pod.

c) *Družbene službe* – strokovna opravila in dejavnosti na področju izobraževanja, znanosti, kulture in umetnosti ter v zdravstvu in socialni varnosti.

č) *Državne službe* – strokovna opravila v oblastnih in upravnih organih, v družbeno-političnih organizacijah, v armadi, v organih varnosti in zaščite.

d) *Administrativno-tehnična opravila* v družbenih in državnih službah.

Ta operacionalizacija seveda ni edino možna, hkrati pa se navedena pristopa v precejšnji meri tudi prekrivata. Pripomniti velja tudi še to, da so potrebna določena dopolnila oziroma spremembe, kar zadeva samo vsebino posameznih skupin, ko govorimo o socialni strukturi pred vojno ali o položaju staršev (očeta) v povojni strukturi dejavnosti ter položaja v okviru dejavnosti. Pri tem imamo v prvi vrsti v mislih del prebivalstva, ki je prišel z vasi (torej v glavnem s kmetijskih območij) v mesta, kot tudi obstoj določenih lastninskih kategorij v predvojni strukturi. V nadaljnji analizi moramo imeti pred očmi tudi to, da je v posameznih primerih pod enakim nazivom najti ne povsem identične vsebinske sklope. Sicer pa bomo na to ob razgrinjanju rezultatov posebej opozarjali.

V temeljnih predpostavkah raziskave izhajamo iz treh opornih točk:

1. Struktura naše družbe (v pričujočem primeru gre za mesto Zagreb) se spreminja v funkciji časa z ozirom na celokupni razvoj družbe ter z ozirom na delež oziroma zastopanost posameznih dejavnosti.

2. Iz tega neizogibno sledi določena socialna mobilnost iz primarnih v sekundarne in iz sekundarnih v terciarne dejavnosti.

3. Glede na družbeno nagrajevanje (v prvi vrsti materialni status ter ugled dela in njegovo družbeno veljavo) so med posameznimi dejavnostmi kot tudi med položaji znotraj samih dejavnosti medsebojne razlike, tako da obstajajo težnje po

⁴ I. Šiber: »Socialna struktura in politična stališča«, CAPS, Zagreb, 1974.

obnavljanju oziroma k prehajanju na določene položaje tako v družbeni kot v tehnični delitvi dela.

4. Položaj staršev v družbeni strukturi v prvi vrsti, deloma pa tudi daljša družinska tradicija v pomembni meri vplivata na položaj konkretnega posameznika.

5. Določeni vrednostni sistem enakosti pa tudi konkretna izobraževalna politika ter širše družbene promocije vplivajo na zmanjševanje reprodukcije socialne strukture.

Ta slednja hipoteza temelji bolj na vrednostnih opredelitvah kot na empiričnem preverjanju, tako da pomeni na določen način tudi osnovno pobudo za samo raziskavo. Pri tem je treba omeniti, da ima ideja o enakosti kot temeljni motiv vseh družbenih gibanj in vizij (pri čemer samo enakost operacionaliziramo različno – enakost pred bogom, zakonom, oblastjo in pod.) v naši družbi danes realno priložnost prav na področju enakih možnosti za prehod na določene položaje v družbeni strukturi – zaposlovanje v posameznih dejavnostih. To enakost bi morali po eni strani realizirati s sistemom šolanja, po drugi pa s kompeticijo sposobnosti in dela konkretnega posameznika. Res je vsekakor, da tudi v tem primeru neenaka izhodišča (izobrazbeni in širši kulturni kontekst tako v okviru družinske kot tudi v okviru širše situacije, pa gmotne možnosti) močno pogojujejo tudi možnost uresničenja takih pričakovanj.

Rezultati in razprava

V skladu z naštetimi temeljnimi izhodišči začnimo razgrnitev rezultatov pri strukturi področja dejavnosti samih anketirancev ter njihovih staršev (očeta) v povojnem oziroma predvojnem času (oče ali ded).

Tabela 1: Področje dejavnosti v treh obdobjih (v %)

	Kmetijstvo	Material. gospod.	Drugo gospod.	Negospod.	Drugo
oče ali ded pred vojno	44	26	7	3	20
oče po vojni	28	35	21	6	10
vprašanec danes	2	35	30	21	12

Ta tabela nam v bistvu kaže razlike zastopanosti posameznih dejavnosti v določenih obdobjih. Vidimo lahko, kako se je razraščala mestna struktura spričo migracije z vasi (skoraj vsak drugi meščan Zagreba je z ozirom na čas pred 2. svetovno vojno z vasi). Naslednji podatek opozarja na stagnacijo zaposlenih v organizacijah materialne proizvodnje, pa hkrati na velik razmah drugih gospodarskih organizacij (trgovine, gostinstva, prometa, zvez in pod.). Najbolj očitne pa so vsekakor spremembe, kar zadeva število zaposlenih v negospodarskih dejavnostih. V zvezi s kategorijo »drugo« moramo opozoriti na to, da so vanjo zajeti posamezniki, ki so se v povojnih obdobjih zaposlili v upravi, pravosodju, organih varnosti, v družbenih in družbeno-političnih organizacijah, medtem ko zadeva v predvojni strukturi zaposlene v državnih organih (tako kot v povojni strukturi) ter kategorijo posestnikov.

Tabela 2: Mobilnost z ozirom na področje dejavnosti
Vprašanec: oče.

	Kmetijstvo	Material. proizv.	Drugo gospod.	Negospod.	Državne službe
kmetijstvo	3	1	2	3	1
mater. proizvod.	38	41	28	19	31
drugo gospod.	30	26	40	24	23
negospod.	16	20	20	50	27
drž. službe	13	12	10	4	18

$C = 0.58$

Že bežen pogled na tabelo (ne da bi morali posvečati pozornost sinovi kmetijski dejavnosti, saj gre pri tem za marginalno kategorijo) nas opozarja na precejšnje razlike, zadevajoče vrsto dejavnosti, v kateri je bil (ali je) oče. Sicer pa je skupni imenovalec teh razmerij koeficient kontigence, ki smo ga dobili in nam, spremenjen v indeks determinacije (% skupne variance teh dveh variabl) pove, da si je, če poznamo vrsto dejavnosti, v kateri dela oče, mogoče razložiti 33,6% variance v zaposlovanju anketirancev. Pri tem pa moramo opozoriti, da na ta način predstavljeni podatki niso dovolj pregledni in jih bomo zato v naslednjih tabelah spremenili v enoznačne indekse »socialne stabilnosti« posamezne skupine v dani dejavnosti. Do tega indeksa pridemo na osnovi zaznanih in teoretskih frekvenc, spremenjenih v odstotke. Ta indeks je pravzaprav svojevrsten koeficient, ki ga dobimo na podlagi formule:

$$ISS = \frac{\text{zaznana frekvenca} \times \text{skupni } N}{n \text{ stolpca} \times n \text{ vrstice}} \times 100$$

Tako dobljeni indeksi vsekakor niso docela korektni, saj gre za tako imenovane »odvisne« vzorce, zato jih moramo obravnavati bolj kot ilustracijo in pregledno osnovo za primerjavo z dobljenimi podatki. Sicer pa bomo podatke iz tabele 1. razgrnili na podlagi tega kazatelja.

Tabela 2a: Indeks socialne stabilnosti dejavnosti anketiranca in očeta
Oče

Vprašanec	K	MP	DG	NG	DS
MP	108	117	80	54	100
DG	100	87	133	80	87
NG	76	95	95	238	148
DS	108	100	83	33	175

Opomba: izpostavljena je kmetijska dejavnost anketiranih – zaradi majhnega števila opazovanih enot.

Iz te tabele precej bolj pregledno razberemo, kakšni so odnosi. Spričo predpostavke, da gre za popolno odprtost socialne strukture, kar pomeni, da je v vsaki dejavnosti proporcionalno enako število vprašanih odvisno od dejavnosti, v kateri je njihov oče, bi imeli v vsaki celici zgornje tabele *znesek 100*. Vpogled v tabelo nam pove, da temu ni tako in se nekatere zelo določne dejavnosti staršev izkažejo kot nekaj, kar pogojuje dejavnosti anketiranih. Če si ogledamo to

povezanost glede na obseg, ugotovimo, da je na prvem mestu vsekakor dejavnost, ki sodi na področje negospodarskih dejavnosti. Ker pa to področje zajema predvsem izobraževalno, znanstveno, zdravstveno in kulturno dejavnost, se pravi dejavnosti, ki imajo visok družbeni ugled, nam to dejstvo govori o svojevrstni »zaprtosti« oziroma o apriornih privilegijih, s kakršnimi posameznik vstopa v družbeno delitev dela na podlagi tistega, s čimer se ukvarjajo njegovi starši. Prikazani indeks pove, da je v tej dejavnosti domala dva in polkrat več otrok staršev, ki so v taisti dejavnosti, kot bi se dalo pričakovati glede na podmeno o popolni odprtosti socialne strukture. Ker pa je ta dejavnost v ekspanciji, gre pri tem tudi za priložnost tistih posameznikov, ki v življenje ne startajo z enakih pozicij. V zvezi s to skupino dejavnosti sta zanimiva še dva podatka. Več možnosti »vstopa« v to dejavnost imajo posamezniki, zajeti v različne dejavnosti, ki jih lahko pogojno združimo pod nazivom »državne službe«, precej manj možnosti za vstopanje vanje pa imajo posamezniki, katerih starši so z vasi.

Naslednji visoki indeks stabilnosti najdemo prav v dejavnosti državnih služb. Zanimivo je, da se tudi na tem področju snuje določeni socialni sloj, ki se reproducira, čeravno zajema tudi organe reda in varnosti (armado in milico), ki se, kot povedo statistični podatki, še vedno napajajo z nerazvitih območij ter iz vasi. Sicer pa o tem deloma pričajo tudi naši podatki.

Razmeroma visoko stopnjo stabilnosti izkazujejo tudi druge gospodarske organizacije nematerialne proizvodnje, medtem ko imajo dejavnosti s področja materialne proizvodnje glede tega najnižjo raven, kar opozarja na njihov nizki status; in ker gre za stagnacijo skupnega števila zaposlenih, se obnavljajo v glavnem iz migracije z vasi.

V analizi položaja družine pred 2. svetovno vojno ter današnjega položaja vprašanih moramo imeti v mislih dvoje neizogibnih dejstev. Prvič – 2. svetovna vojna je pomenila revolucionarno spremembo družbenih odnosov, razlastitev določenih slojev prebivalstva ter spodbudo za promocijo novih; in drugič – pri tem gre vendarle za veliko časovno obdobje, za skoraj celih petdeset let, tako da je mogoče pričakovati pojevanje vpliva teh »davnih« spodbud ali ovir za sedanji posameznikov položaj v družbeni strukturi. Če imamo pred očmi ti dve sestavini, je logično pričakovati nižjo stopnjo povezanosti, kot smo ji priča na relaciji starši-otroci.

Tabela 3: Indeks socialne stabilnosti v dejavnostih vprašanih ter njihovih družin pred 2. svetovno vojno

Vprašanec	Pred vojno				
	K	MP	DE	NG	Drugo
MP	111	101	77	67	88
DG	99	99	132	70	98
NG	72	110	97	236	127
DS	113	85	95	95	104

C = 0,37

Na nivoju opazovanja globalnih podatkov se nam je izhodiščna hipoteza potrdila. Povezanost med današnjim položajem vprašanih, kar zadeva dejavnost v družbeni delitvi dela, ter položajem njegove družine v družbeni strukturi pred

vojno je precej manjša, kot je v razmerju med očetovim položajem v povojni strukturi ter položajem anketirancev. Vseeno pa, kljub tej splošni potrditvi, razgrnjeni podatki opozarjajo na celo vrsto zelo zanimivih odnosov. Začnimo s splošno ugotovitvijo o še vedno močnem vplivu predvojne družbene strukture na današnji posameznikov položaj. Dobljeni rezultat korelacije ni zanemarljiv, saj ima poleg statističnega tudi prognostični pomen – razloži nam skoraj 14 varianc, kar za takšne vrste raziskavo ni nepomembno. Podrobnejše razčlenitve pričajo o domala enakih trendih, kot jih izkazujejo naša poprejšnja opazovanja. Tudi v tem primeru izkazuje negospodarsko področje izrazito reprodukcijo, medtem ko so podatki o kmetijskem prebivalstvu ter o posameznikih v drugih gospodarskih dejavnostih skorajda identični.

Do manjših razlik prihaja pri posameznikih, katerih ded (ali oče) je pred vojno delal v podjetjih materialne proizvodnje, pri čemer naletimo, v skladu s pričakovanimi, v razmerju predvojni čas–današnji čas na precej manjšo reprodukcijo, kot smo ji bili priče na relaciji anketiranec–njegov oče po vojni. Edina občutnejša razlika nastopa pri posameznikih, katerih ded (ali oče) je bil pred vojno v državni službi. To je tudi logično, saj je prav v tem segmentu prišlo do bistvenih sprememb, kar zadeva vrednotenje in možnosti posameznika za delo v tej dejavnosti.

V dozdajšnjem razglabljanju smo se oklepali zgolj podatkov, ki zadevajo področje dejavnosti, torej družbene delitve dela, v okviru tega pa smo pokazali, da prihaja prav na tej ravni do svojevrstne reprodukcije posameznikovega položaja, ta pa je najbolj izrazita na področju negospodarskih dejavnosti pa v državnih službah in v drugih gospodarskih dejavnostih, pa nazadnje v organizacijah materialne proizvodnje. Verjetno ne bomo zgrešili, če to zaporedje obenem uporabimo tudi kot svojevrstno stratifikacijsko lestvico, kar zadeva status posameznih dejavnosti v družbi.

V nadaljevanju analize bomo uporabljali drugačno operacionalizacijo, ki je kombinacija veje dejavnosti in položaja v sami dejavnosti. Tu poskušamo izločiti posameznike na položaju »delavskega razreda« ter razčleniti, kakšen je njihov odnos do nekaterih drugih družbenih položajev. Pri tem moramo opozoriti, da smo to strukturiranje opravili samo za anketirance, ne tudi za njihove starše ter za njihov položaj v predvojni strukturi, tako da nam prezentirani podatki govorijo o mobilnosti na relaciji dejavnost očeta (danes in pred vojno) – položaj vprašanih v okviru dejavnosti spričo nekaterih notranje organizacijskih razlikovanj.

Tabela 4: »Razredni položaj« vprašanih in očetova dejavnost

Vprašanec	Oče				
	K	MP	DG	NG	DS
»delavski razred«	114	102	108	44	60
gospod. administr.	100	111	89	111	111
zunajgospod. strok.	72	83	100	200	161
strok. v drž. službi	80	93	93	173	173
admin. v NG in DS	92	108	61	138	138

$C = 0,59$

Podobno kot pri analizi odnosa med vrsto dejavnosti, ki jo opravlja vprašani, ter vrsto dejavnosti, ki je bil vanjo vključen njegov oče, opažamo izrazito poveza-

nost tudi tu. Na ravni globalnih kazateljev nam dobljeni koeficient kontigence pojasni 35% variance odnosov med variabli. Ta tabela nas v nasprotju s prejšnjo precej bolj enoznačno opozarja na reprodukcijo določenih družbenih položajev in s tem tudi na njihovo privilegiranost oziroma nepriviligiranost v celokupni družbi. Vidimo, da vprašanci, katerih očetje so v dejavnostih negospodarstva in državnih služb, v precej večjem obsegu opravljajo strokovna dela v teh dejavnostih, a deloma, prav tako v teh dejavnostih, tudi administrativno-tehnična opravila. Položaj »delavskega razreda« (se pravi neposredna proizvodnja in neposredno opravljanje storitev ter pod.) za anketirance s takšnim socialnim poreklom ni kdove kako privlačen, zato se razred obnavlja predvsem iz kmetijske in gospodarske dejavnosti.

Kot smo naznačili poprej, smo poleg družbene delitve dela v raziskavi operacionalizirali tudi tako imenovano »tehnično delitev dela«, ki opozarja na položaj posameznika v strukturi delovne organizacije.

Tabela 5: Položaj posameznika v tehnični delitvi dela ter očetova dejavnost

Vprašanec	Oče				
	K	MP	DG	NG	DS
<i>organ. mater. proizv.</i>					
neposredno delo	121	121	75	50	46
neposredno vodenje	125	80	100	—	50
visoko strok., samostojni	50	71	83	117	217
splošno vodilni	100	100	100	50	100
<i>druge gospod. organ.</i>					
neposredno delo	105	90	125	70	85
neposredno vodenje	133	67	167	—	67
visoko strok., samostojni	100	100	133	200	133
splošno vodilni	100	100	100	100	100
<i>negospodarstvo</i>					
neposredno delo	125	87	100	112	100
neposredno vodenje	—	—	—	—	—
visoko strok., samostojni	50	75	108	283	158
splošno vodilni	100	100	100	100	100
<i>državne službe</i>					
neposredno delo	117	117	67	100	117
neposredno vodenje	—	—	—	—	—
visoko strok., samostojni	75	100	100	100	225
splošno vodilni	—	100	—	—	—

Opozorimo naj, da moramo podatke iz te tabele obravnavati z določeno mero previdnosti, saj je v posameznih razdelkih zelo majhno število anketirancev. Glede na to bomo najprej komentirali posamezne izrazite trende, nato pa predstavili podatke v strnjeni obliki, pri čemer bomo vzeli v poštev samo položaj v dejavnosti, ne oziraje se na vrsto dejavnosti.

Globalni trendi, kar zadeva dejavnosti, ki smo jih doslej analizirali, dobivajo s temi podatki zelo pomembna dopolnila. Gre predvsem za dejstvo, da so posamez-

niki, katerih starši delajo v kmetijstvu ali v organizacijah materialne proizvodnje, precej bolj v funkciji neposrednega dela – še posebej v materialni proizvodnji. Kadar spremenijo dejavnost, so prav tako predvsem na pozicijah neposrednega, izvršilnega dela. Po drugi plati pa imajo posamezniki, katerih starši delajo v negospodarskih dejavnostih ali v državnih službah, ne le v teh dejavnostih, pač pa tudi ob prehodu v druge dejavnosti v prvi vrsti samostojne, visoko strokovne položaje. V teh podatkih prihaja še bolj do izraza reprodukcija posameznikov na položajih samostojnih strokovnjakov v dejavnostih državnih služb.

Tabela 6: Strnjeni prikaz odnosov, kar zadeva položaj posameznikov v tehnični delitvi dela ter dejavnost očeta

Vprašanec	Oče				
	K	MP	DG	NG	DS
neposredno delo	116	106	93	69	73
neposredno vodenje	122	89	133	11	55
samostojno, strok. delo	60	92	104	204	180
splošno vodilni	100	125	125	75	125

Ta strnjena tabela nam omogoča nekaj pomembnih ugotovitev:

1. Dobljeni indeksi odnosa posameznih očetovih dejavnosti do neposrednih izvršilnih anketirancevih opravil nedvoumno opozarjajo na svojevrstno strukturiranost posameznih dejavnosti glede na njihov položaj v stratifikacijski dimenziji družbe.

2. Neposredno vodilno delo, kot ga opravljajo predvsem brigadirji, poslovodje in podobni, je svojevrsten promocijski ventil, ki ga v glavnem uporabljajo posamezniki, katerih starši so z vasi, oziroma posamezniki v okviru gospodarskih organizacij nematerialne proizvodnje.

3. Izrazita je povezanost očetovega položaja v negospodarskih dejavnostih s položajem samostojnega visokostrokovnega položaja anketirancev.

4. Med očetovo dejavnostjo in splošnim vodstvenim položajem anketirancev ni povezav.

Slednjo ugotovitev pogojuje dejstvo, da prihaja svojevrstni privilegij dejavnosti staršev do izraza v možnostih otrokovega šolanja ter njegovega usmerjanja na določeno področje dejavnosti. Sama promocija znotraj dejavnosti je v veliki meri determinirana prek lastnosti samega anketiranca: njegove strokovnosti, odgovornosti, moralno-politične ustreznosti in podobno.

Sklepna ugotovitev

Dognanja te raziskave lahko koncizneje izrazimo v treh splošnih sklepnih ugotovitvah:

1. Socialna struktura se v globalnem smislu reproducira v odvisnosti od dejavnosti, v kateri so anketirancevi starši.

2. Spremembe v socialni strukturi pogojujejo prej spremembe v zastopanosti posameznih dejavnosti v družbi kot pa »odprtost« same strukture.

3. Ne glede na precejšen pretok časa in sprememb v družbenoekonomskih razmerjih je še vedno navzoč vpliv struktur predvojne družbe.

4. Podatki o socialni mobilnosti in stabilnosti posameznih dejavnosti kot tudi položaja v dejavnosti nam omogočajo, da konstruiramo svojevrstno stratifikacijo, ki je kombinacija tako dejavnosti (družbene delitve dela) kot položaja dejavnosti (tehnične delitve dela).

V skladu s tem je na najnižjem mestu v stratifikacijskem kontinuumu dejavnost materialne proizvodnje in v njej posamezniki, ki opravljajo v proizvodnji materialno podfunkcijo. Sledi drugo gospodarstvo in v njegovem okviru prav tako posamezniki, ki neposredno opravljajo določene vrste storitev.

Nato sledi gospodarska administracija in njej administracija v negospodarstvu in v državnih službah. Daleč najbolj privlačen položaj imajo tako v družbeni kot v tehnični delitvi dela strokovnjaki v negospodarskih dejavnostih in nekaj manj strokovnjaki v državnih službah. Posebej želimo poudariti, da ta kontinuum ni konstruiran na podlagi običajnih dimenzij statusa (moč, bogastvo, ugled), pač pa smo ga empirično izpeljali na osnovi socialne mobilnosti in stabilnosti posameznih dejavnosti in položajev.

Prevedel: Viktor Konjar

MLADEN LAZIĆ

Mobilnost in homogenizacija vladajočega razreda v SR Hrvatski

To delo pa tudi celotna raziskava¹ temelji na naslednjih podmenah o osnovnih značilnostih družbene strukture v socializmu.² Dominantna družbena razmerja so odnosi razrednega tipa, zrasli iz antagonizmov med vladajočim razredom kolektivnih lastnikov ter razredom delavstva. Razred kolektivnih lastnikov monopolizira planske funkcije v družbeni reprodukciji s tem, da določa njene cilje, sredstva, pogoje, v kakršnih poteka, in tako naprej. Iz nadzora nad teleološko delovno funkcijo izhaja tudi celokupni družbeni dominantni položaj. Ker temelji izključno na izvajanju določene funkcije znotraj vseh planskih družbenih aparatov (državnih, partijskih, gospodarskih in tako dalje), je položaj kolektivnih lastnikov znotraj vladajočega razreda določen z njihovo kolektivno vlogo, se pravi, da ga ni mogoče izvajati individualno. Drugače povedano, izvajanje realne teleološke

¹ Delo temelji na posameznih rezultatih empirične raziskave družbenih struktur v SR Hrvatski (projekt »Sociokulturni razvoj«, srednjeročni program SIS VI SR Hrvatske 1981–85), objavljene v letu 1984. Zbrani so bili podatki o 4450 anketirancih, na tem mestu pa bomo uporabljali gradivo iz (osnovnega) kvotnega vzorca, v katerega je bilo vključenih 3619 anketirancev. Kvote so zastopali 4 družbeni razredi oziroma 9 slojev (v vsakem je bilo po kakih 400 anketirancev: razred kolektivnih lastnikov – sloji političnih voditeljev in direktorjev; posredni razred – sloji »inteligence«, ki opravlja sistemsko delo ter potrebno delo (v besedilu bomo uporabljali drugačne klasifikacije: nižji vodilni delavci in strokovnjaki); razred delavstva – sloji nekvalificiranih in polkvalificiranih delavcev, kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev ter uslužbencev s srednjo strokovno izobrazbo; ter »razred« privatnikov – sloji kmetov (kmečkih delavcev) in obrtnikov. Temeljne teoretske obrazložitve instrumentov in vzorcev je mogoče najti v besedilih osnutkov raziskave: Elementi za določanje socialne strukture ter Struktura vzorcev, IDIS in Zavod za sociologijo Filozofske fakultete v Zagrebu, 1984.

² Predpostavke, ki jih tu navajam v skrajno strnjeni obliki, sem obširneje obrazložil v svojem delu. Reprodukcijska družbenih skupin v SR Hrvatski, IDIS, 1986 (v tisku).